

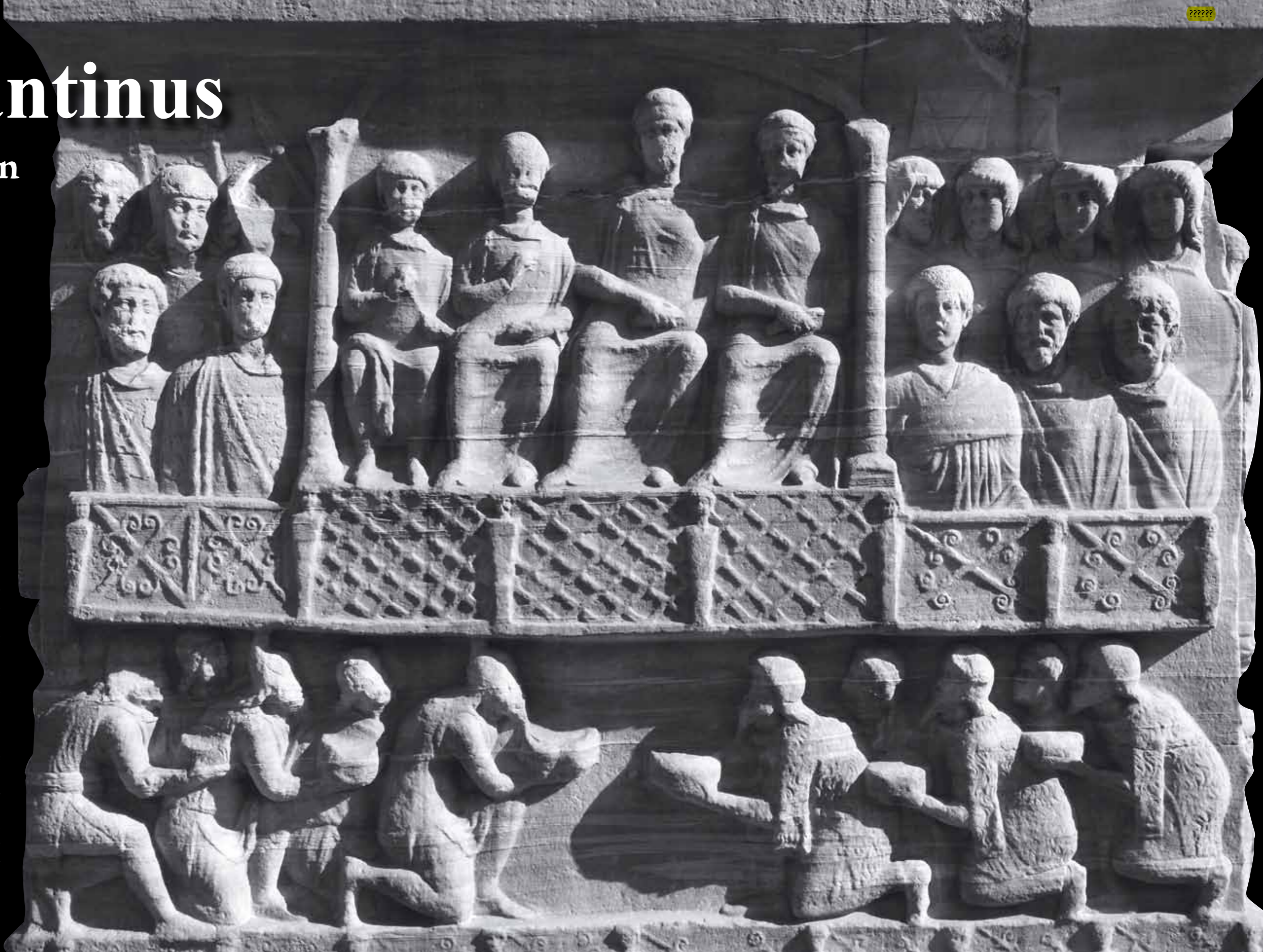
I. Constantinus

Konstantinopolis'in Kuruluşu

Prof. Dr. T. Engin AKYÜREK
İstanbul Üniversitesi

MÖ 7. yüzyılda Sarayburnu'da bir Yunan koloni yerleşmesi olarak kurulan Byzantion kenti, MÖ 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Ancak bu küçük Roma kentinin kaderi 330 yılında Roma İmparatoru I. Constantinus (324-337) tarafından imparatorluğun yeni başkenti olarak seçildiğinde bütünüyle değişti; kurucusunun adıyla Konstantinopolis olarak anılan kent, Geç Antik dünyanın merkezi haline geldi.

Konstantinopolis, doğal bir gelişim sürecinin sonucunda değil, bilinçli bir tercih ve irade ile kurulmuş olan bir başkenttir. MÖ 7. yüzyılda Sarayburnu'da bir Yunan koloni yerleşmesi olarak kurulan Byzantion kenti, MÖ 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Ancak bu küçük Roma kentinin kaderi 330 yılında Roma İmparatoru I. Constantinus (324-337) tarafından imparatorluğun yeni başkenti olarak seçildiğinde bütünüyle değişti; kurucusunun adıyla Konstantinopolis olarak anılan kent, Geç Antik dünyanın merkezi haline geldi. Bu olay, bugün bir dünya megapolisi olan İstanbul kentinin tarihindeki dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra modern tarihçiler tarafından Bizans diye adlandırılacak olan Roma İmparatorluğu'na 1123 yıl boyunca başkentlik yapmış olan kent, 1453 yılından 1923 yılına kadar 470 yıl boyunca da Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmıştır. Boğaz'ın girişindeki bu küçük Roma kenti Akdeniz'in bu iki büyük imparatorluğuna başkentlik yapmış olmasaydı, süreç içinde gelişerek bugünün önemli dünya kentlerinden biri haline gelemecekti.

18 Eylül 324 tarihinde Licinius'ü Byzantion'un karşı kıyısındaki Khrysopolis'te (Üsküdar) ağır bir yenilgiye uğratan Constantinus, artık bütün Akdeniz çevresini kaplayan Roma İmparatorluğu'nun tek hükümdarı olmuştur.

Roma İmparatoru Diocletianus (225–305) daha 3. yüzyılda imparatorluğun Roma'dan yönetilmesinin zorluklarını fark etmiş ve imparatorluğu fiilen doğu ve batı olarak ayırıp 'Tetrarklık' diye adlandırılan dörtlü bir yönetim oluşturmuştu. Buna göre, batıda ve doğuda birer imparator (Augustus) olacak, bu imparatorlar yanlarına yardımcı olarak birer Caesar olarak imparatorluğu birlikte yöneteceklerdi. İlk Tetrark'ta Doğu'nun Augustus'u Diocletianus, Batı'nın Augustus'u ise Maximianus olmuş; yanlarına Caesar olarak da Diocletianus Galerius'u, Maximianus ise Constantius'u almıştır. Diocletianus Doğu'nun Augustus'u olarak Nikomedia'da (İzmit) bir saray yaptırmış ve imparatorluğu büyük ölçüde buradan yönetmiştir. Tetrarklık yönetiminin alameti olarak dört hükümdarı bir arada gösteren Tetrark heykelleri yapılp önemli kentlere dikilmişti. Byzantion'da bu heykel Philadelphion olarak bilinen meydana, bugünkü Laleli-Vezneciler arasında bir yerde durmaktaydı. Porfir mermerden yapılmış olan bu heykel 1204 yılında Konstantinopolis'i ele geçiren IV. Haçlı Orduları tarafından kaçırılmıştır. Heykel bugün Venedik'te San Marco meydanında bulunmaktadır. Birbirine sarılmış vaziyette betimlenmiş olan iki Augustus ve iki Caesar, Tetrark'ın birliğini temsil etmektedir.

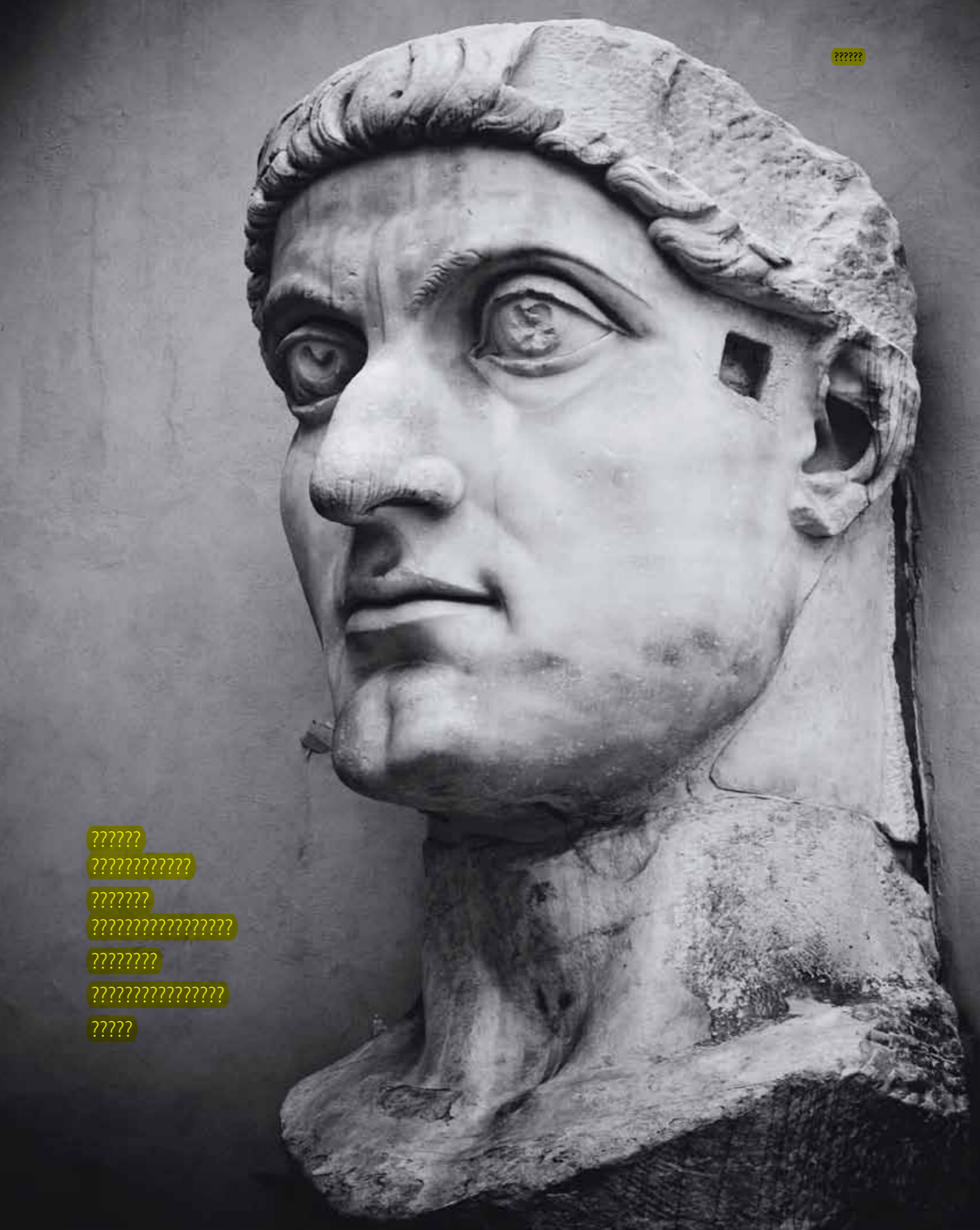
"Büyük Konstantin" olarak da anılan I. Constantinus, 27 Şubat 272 yılında İlyricum eyaletinde (kuzeybatı Balkanlar) bir imparator muhafızı olan Constantius'un oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Constantius, daha sonra Tetrark içerisinde yer almış, Batı'nın Augustus'u olan Maximianus'un yanına Caesar olarak girmiştir. Constantius, oğlunun iyi bir eğitim almasını sağlamış, genç Constantinus Latince, Grekçe ve Felsefe öğrenmiştir. Gençlik yıllarını, babasının isteğiyle Doğu'nun tetrarkları Diocletianus ile Galerius'un yanında geçirmiş, onlarla beraber seferlere katılmış, Mısır'a kadar bütün doğuyu dolaşmış, askeri alanda deneyim kazanmıştır.

Genç Constantinus esas olarak Diocletianus'un Nikomedia'daki sarayında yetişmiştir. 305 yılında iki Augustus, Diocletianus ve Maximianus tetrarklığı bırakınca, yerlerine onların Caesar'ları olan Gallerius ve Constantius geçmişlerdir. Batı'nın Augustus'u olan Constantius'un 306'da İngiltere'de ölmesi üzerine, oğlu Constantinus oradaki ordu birlikleri tarafından Augustus ilan edilmiş, ancak 308 yılına kadar tetrarklığa kabul edilmemiştir. 28 Ekim 312 yılında Constantinus, iktidarı paylaştığı Maxentius'u Roma yakınındaki Milvio Köprüsü'nde yenerek Batı Roma'nın tek hâkimi olmuştur. Bütün Roma İmparatorluğu'na egemen olmak için son hesaplaşma ise, Constantinus ile Doğu'nun Augustus'u Licinius arasında geçecekti: 18 Eylül 324 tarihinde Licinius'u Byzantion'un karşı kıyısındaki Khrysopolis'te (Üsküdar) ağır bir yenilgiye uğratan Constantinus, artık bütün Akdeniz çevresini kaplayan Roma İmparatorluğu'nun tek hükümdarı olmuştur.

Bu zaferin ardından Constantinus, karşı kıyıda Byzantion kentine gelmiş ve bu kenti imparatorluğun yeni başkenti yapmaya karar vermiştir. 324–330 yılları arasında Byzantion, Roma kenti model alınarak kapsamlı ve yoğun bir imar faaliyetiyle baştan inşa edilmiştir. Nihayet 11 Mayıs 330 tarihinde yeni başkent (Nea Roma) törenlerle kutlanmış ve dünyaya ilan edilmiştir. Hipodrom'dan başlayan törenler Constantinus Forumu'na (Çemberlitaş) kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra kent, kurucusunun adıyla Konstantinopolis olarak anılmıştır. 330 yılından itibaren Roma İmparatorluğu iki başkentli bir devlettir: Batıda Roma kenti, doğuda ise Konstantinopolis. Ancak imparator Constantinus zamanının önemli bir kısmını yeni başkenti Konstantinopolis'te geçirmektedir. Konstantinopolis, daha başlangıcında bir 'dünya başkenti' olarak kurulmuştu. Çünkü Geç Antik Çağın uygar dünyası Akdeniz havzasından ibaretti ve bu dünyaya da Roma İmparatorluğu hükmetmekteydi. Öyleyse Roma İmparatorluğu'nun başkenti, dünyanın da başkenti demektir. Kent bu vizyona uygun bir biçimde tasarlanmış, neredeyse baştan imar edilmiş, bu ilk tasarımın ana hatları günümüze kadar da varlığını sürdürmüştür.

??????

??????

??????

????????????

??????

????????????????

??????

????????????????

??????

Hipodrom, Konstantinopolis halkının günlük yaşamında önemli bir rol oynamaktaydı. Quadriga denilen dört atın çektiği iki tekerlekli yarış arabalarıyla gerçekleştirilen bu yarışlar Yeşiller, Maviler, Kırmızılar ve Beyazlar olarak adlandırılan dört parti arasında, ama esas olarak Maviler ve Yeşiller arasında yapılırdı.

Constantinus, batı topraklarının ve Roma kentinin, Romalıların 'barbar' olarak adlandırdığı Franklar, Germenler ve diğer Kuzey Avrupa kavimlerinin tehdidi altında olduğunu gören ve bundan kaygı duyan bir hükümdar olarak, imparatorluğa daha güvenilir bir zemin ve güçlü bir destek arayışında olmalıydı. Daha güvenli toprakların imparatorluğun doğu yarısında, gereksinim duyduğu toplumsal desteğin ise Hıristiyan topluluklarda olduğunu düşünmüş olmalı. Bu amaçla 313 yılında çıkardığı Milano Fermanı'yla Hıristiyan dinini Roma İmparatorluğu'nun eşit dinlerinden birisi olarak yasallaştırmıştır. Kendisi gerçekten Hıristiyan dinini benimsemiş miydi, bunu bilemiyoruz; ancak o zamana kadar büyük eziyetler gören Hıristiyan cemaatinin gönlünü ve desteğini kazandığını, imparatorluğun gereksinim duyduğu 'taze kan' bulduğunu tarih göstermiştir. Constantinus, bu yeni dine gösterdiği hoşgörüyü, 312 yılında Milvius Köprüsü'nde kazandığı zafer ile ilişkilendirerek meşrulaştırmaya çalışmış, zaferi kendisine görünen ilahi bir işaret ile kazandığını söylemiştir. Bu olay, Constantinus'un biyografisini yazan Eusebius'un anlattığına göre şöyledir: İmparator, bu çarpışmadan önce gökyüzünde üzerinde 'bununla fethet' yazılı bir haç görmüştür. Bunun üzerine bütün ordusuna kalkanlarının üzerine X (khi) ve P (rho) harflerinden oluşan bir işaretin (Kristogram) konulmasını emretmiş ve zaferi bu sayede kazanmıştır. Kendisi ancak ölüm döşeginde vaftiz olmuşsa da, Hıristiyan diniyle ilgisi oldukça yakın olmuştur. Çünkü o, Hıristiyan-

ların da lideri olmak istemektedir. 20 Mayıs-19 Haziran 325 tarihleri arasında Nikaea'da (İznik) Birinci Ekümenik Konsil'i toplayarak dinsel konularda Hıristiyan birliğini sağlamaya çalışmıştır. Hıristiyan kilisesinin ve dogmasının temellerinin atıldığı bu Konsil'e imparatorluğun dört bir yanından yaklaşık 300 piskopos katılmıştır.

Constantinus, 337 yılında Perslere karşı Doğu Seferi'ne çıkmış, buradan 'Kutsal Topraklar'a inmeyi ve İsa'nın vaftiz edildiği nehirde vaftiz olmayı tasarlamıştır. Ancak daha seferin başında, Nikomedia'da hastalanmış ve 22 Mayıs günü ölmüştür. Bazı kaynaklara göre İmparator, ölüm döşeginde vaftiz edilmiştir. Oğlu II. Constantius doğu sınırından hemen Nikomedia'ya gelerek babasının cenazesini altın bir tabuta koymuş ve Konstantinopolis'e getirerek görkemli bir Hıristiyan töreniyle gömülmesini sağlamıştır. Anıt mezarı, bugün Fatih Camisi'nin bulunduğu yerdedir. Bu mozolenin üzerine daha sonra Kutsal Havariler Kilisesi (Apostoleion) yapılmış, bazı havarilerin kemikleri getirilerek buraya gömülmüştür.

Constantinus Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti olarak neden Diocletianus'un yaşadığı, kendisinin de yetiştiği Nikomedia'yı değil de, ondan çok daha küçük ve önemsiz bir kent olan Sarayburnu'daki Byzantion kentini seçmiştir? Byzantion su kaynakları, geniş tarım alanları ve zengin maden yatakları açısından oldukça fakir bir yerleşmeydi. Bu olumsuzluklara rağmen imparator başkent olarak yine de bu kenti seçerek

ileri görüşlülüğünü ve stratejik dehasını göstermiştir: Bu kent on bir yüzyıl gibi çok uzun bir zaman dilimi boyunca Roma (Bizans) İmparatorluğu'na başkentlik yapabildi. Byzantion, kuzey-güney ve doğu-batı akslarında iki büyük denizin ve iki büyük kıtanın kesişme noktasında çok önemli bir jeo-stratejik konumda bulunan, askeri açıdan da savunulması kolay bir yarımada üzerindeydi. Bu konumu ona kolay bulunamayacak bir stratejik avantaj sağlamaktaydı.

Karadeniz ile Ege Denizi'ni birbirine bağlayan dar bir su yolu olan İstanbul Boğazı'nı kontrol eden bu kent, Karadeniz havzası ile Ege ve Akdeniz havzaları arasındaki deniz ticareti yapan gemilerin geçmek zorunda oldukları bir liman kentiydi. Bütün fırtınalara kapalı ve suyu derin olan Haliç, kente eşine az rastlanır doğal bir liman sunmaktaydı. Ticaret gemileri bu limanda konaklayabilir, gereksinimlerini Byzantion'dan

karşılatabilirlerdi. Öte yandan kent, Boğaz'ı geçen ticaret gemilerinden vergi alabilmekteydi. Bu deniz ticareti için stratejik avantajın yanı sıra, önemli bir gelir kaynağı da sağlamaktaydı. Asya kıtası ile Avrupa kıtası arasındaki en kısa geçiş yolu da boğaz üzerinden geçmekteydi. Bu iki deniz ile iki kıta, o günün dünyasının neredeyse tamamını oluşturmaktaydı.

Byzantion aynı zamanda, savunma sistemi iyi tasarlandığında kolay savunulabilecek bir yerleşim yeri idi. İmparatorluğun başkenti Roma'nın savunma açısından zafiyetleri düşünüldüğünde bu çok önemli bir avantajdı. Üçgen biçimindeki yarımadanın denizden uzun süre kuşatılması, Boğaz tarafındaki güçlü akıntılar ve Marmara tarafındaki periyodik Lodos fırtınaları nedeniyle mümkün değildi. Haliç girişi de bir zincirle kapatıldığında, kent sadece üçgenin bir kenarından, kara tarafından kuşatılabilirdi ki, bu da tam anlamıyla bir kuşatma değildir. Kara tarafına yapılacak güçlü bir sur sistemi, kenti 'düşürülemez' kılacaktır. İmparatorluğun Batı topraklarının ve başkenti Roma'nın güvenlik sorunlarını iyi bilen Constantinus, bu olağanüstü savunma avantajını görmüş ve on bir yüzyıl boyunca fethedilemeyen kent, onun bu görüşünü haklı çıkarmıştır. Bu duvarlar ancak yeni bir teknoloji geliştirildiğinde, yani bu duvarları göreceli uzak bir mesafeden yıkabilecek kadar güçlü toplar yapılabildiğinde aşılmıştır.

4. yüzyıl ortalarında kurulan Konstantinopolis, bir Roma kentinin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Kuruluşunda ilk olarak yeni başkent-

??????

??????

dan başlayan Nika ayaklanması sırasında yakılmış ve Iustinianus tarafından mermer olarak yenilenmiştir. Hipodromun doğu tarafındaki tribünlerin orta kısmında ise, hemen Hipodroma bitişik olarak inşa edilmiş olan imparatorluk sarayından geçilen bir imparator locası (kathisma) bulunmaktaydı. Bu locada yarışları izleyen imparator I. Theodosius ve maiyeti, Mısır obeliskinin kaidesinde kabartma olarak betimlenmiştir.

Hipodrom, Konstantinopolis halkının günlük yaşamında önemli bir rol oynamaktaydı. Quadriga denilen dört atın çektiği iki tekerlekli yarış arabalarıyla gerçekleştirilen bu yarışlar Yeşiller, Maviler, Kırmızılar ve Beyazlar olarak adlandırılan dört parti arasında, ama esas olarak Maviler ve Yeşiller arasında yapılırdı. Bu partiler esnaf loncalarıyla da bağlantı içerinde, kentin sosyal yaşamında sivil savunma ve imar gibi işlerde belli roller üstlenmekteydiler. Konstantinopolis'te gerçekleşen birçok ayaklanma Hipodrom'da ve bu partilerin örgütlemesiyle başlamıştır. Bu isyanların en önemlisi altıncı yüzyılda imparator Iustinianos'a karşı gerçekleştirilen Nika İsyanı'dır. Araba yarışçıları halk arasında büyük bir

popülariteye sahiptiler. Bazen ünleri imparatorlara denk olur, daha yaşarken heykelleri dikilirdi. Böyle bir araba yarışçısı olan Porphyrius'un heykelinin kaidesi bugün İstanbul Arkeoloji Müzelerinde sergilenmektedir.

İmparatorluk sarayı olan Büyük Saray (Magnum Palatium) Ayasofya – Hipodrom hattından denize kadar inen yaklaşık 100.000 metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Etrafı duvarlarla çevrili saray kompleksi içerisinde taht ve resmi kabul salonları, yaşam alanları, kiliseler, hamamlar, muhafız kışlası, bahçeler ve oyun alanları bulunmaktaydı. Bu sarayın nüvesini oluşturan ilk yapılar, hemen Hipodrom'un doğu tarafına, bugünkü Sultanahmet Camisi'nin bulunduğu alana Constantinus tarafından yaptırılmıştı. Daha sonra 11. yüzyıla kadar çeşitli eklemelerle genişleyen saray kompleksinin bazı kısımları günümüze ulaşmıştır. Bunlardan birisi, Saray'ın daha geç evrelerine ait olan ve 1951–54 yılları arasındaki kazılarda ortaya çıkan mozaik döşeli peristilli bir avludur. Bu mozaikler restore edilmiş ve bugün Mozaik Müzesi olarak ziyarete açılmıştır. Saraya ait başka bir önemli kalıntı ise, Sultanahmet

meydanının doğu kenarında, sarayın ana girişi olan Khalke kapısıdır. Yakın zamanlara kadar yeri tam olarak bilinmeyen bu giriş, 2000'li yıllarda İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Ayasofya'nın doğusunda, eski Sultanahmet Cezaevi'nin bulunduğu alanda sürdürülen kazılarda bütün görkemiyle ortaya çıkartılmıştır.

Kentin omurgasını oluşturan Mese Caddesi, Augusteion meydanından başlayıp batıya doğru bugünkü Divanyolu caddesi hattında uzanıyordu. Augusteion meydanının batısında, bugün sadece dört mermer pavesinden birisi görülebilen tetrapylon biçimindeki Milion anıtı, kentin ana caddesi olan Mese'nin başlangıç noktasıydı. İmparatorluğun bütün merkezlerine olan mesafeler, bu noktadan başlanarak ölçülmekteydi. Klasik şehircilik anlayışının önemli unsurları olan revaklı caddeler, ortasında arabaların ve atlıların geçebileceği bir yol, iki tarafında üzerleri sütun dizisinin taşıdığı revaklarla örtülü geniş yaya kaldırımları ve bunların arkasında sıralanan dükkânlardan oluşmaktaydı. Augusteion ile Constantinus forumları arasında revak ve dükkânlar iki katlı olarak inşa edilmişlerdi. Mese Caddesi'nden Marmara Denizi ve Haliç tarafına doğru inen yollar kentin ulaşım şebekesini tamamlamaktaydı.

Geniş ve üzeri örtülü kaldırımlar, insanların dolaşarak sohbet ettikleri, arka taraftaki dükkânlardan alışveriş yaptıkları, hoşça vakit geçirdikleri kent alanlarıydı.

Mese caddesi, bugünkü Çemberlitaş'ta Cons-tantinus'un adıyla anılan ve ortasında bir dikilitaş bulunan oval biçimli bir foruma açılmakta ve sonra batıya doğru devam etmekteydi. Forumun ortasında bulunan profir granitten yapılmış anıt-sütunun (Çemberlitaş) üzerinde ise, Constantinus'un güneş tanrısı Apollon'a benzetilmiş bir heykeli bulunmaktaydı. 1105 yılında bir fırtınada yıkılan bu heykelin yerine bir haç konulmuştur. Orijinalinde 8 porfir tamburdan oluşan sütunlar bugün altı tanedir. Bunlardan ikisi 1701 yılında, anıtın kaidesi taş örgü bir kılıf içine alındığında örülen yeni kaidenin içinde kalmıştır. Sütun, basmaklarla çıkılan bir platform üzerinde yer alan kare planlı, üzeri kabartmalarla süslü bir kaide üzerinde yükselmekteydi. Konstantinopolis kentinin cadde ve meydanlarının çok sayıda heykel ile donatılmış olduğunu kaynaklardan biliyoruz.

Konstantinopolis kenti kurulduğunda, Byzantion'un Haliç girişindeki limanlar kullanılmaya devam etti. Bunlar, bugünkü Sirkeci'de yer alan Prospheion ve Neorion limanlarıydı. Fırtına ve akıntılara kapalı olan Haliç girişindeki bu iki liman, yeni başkentin gereksinmelerini bir süre daha karşıladı. Ancak kentteki hızlı nüfus artışı sonucunda dördüncü yüzyılın ikinci yarısında yeni bir liman ihtiyacı ortaya çıktı. Özellikle Mısır'dan ithal edilen tahılın indirilmesinde kullanılmak üzere Marmara kıyısında yeni ve daha büyük bir liman inşa edildi.

İmparator I. Theodosius döneminde (379–395) inşa edilen bu liman, bugünkü Yenikapı'da, Bizans döneminde Lykos olarak bilinen Bayrampaşa Deresi'nin denize döküldüğü yerde bulunuyordu. Marmaray çalışmaları sürecinde Yenikapı'da İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından gerçekleştirilen kazılarda bu liman ortaya çıkartılmıştır.

Konstantinopolis'in kuruluş evresinde, Antik Yunan ve Roma kentlerinin önemli kamu yapılarından olan hamamların da bulunduğunu biliyoruz.

Özellikle Mısır'dan ithal edilen tahılın indirilmesinde kullanılmak üzere Marmara kıyısında yeni ve daha büyük bir liman inşa edildi. İmparator I. Theodosius döneminde (379–395) inşa edilen bu liman, bugünkü Yenikapı'da, Bizans döneminde Lykos olarak bilinen Bayrampaşa Deresi'nin denize döküldüğü yerde bulunuyordu.

??????

Antik kentlerdeki günlük yaşamın önemli bir parçasını oluşturan bu hamamlar, bedensel temizlenmenin ötesinde sosyal işlevi olan kamusal yapılarıydı. Constantinus kenti yeniden kurarken, iki eski hamam bulunmaktaydı. Bunlardan birisi, Sarayburnu'da Strategion'da bulunan Akhilleus hamamıydı. Bugün hiçbir arkeolojik izi bulunmayan bu, hamam olasılıkla kentin Yunan koloni dönemine aitti. Diğer hamam ise Roma dönemine ait olan, Augusteion meydanının güneyindeki Zeuxippos hamamıydı. Zeu'sa ithaf edilen bu hamamı Septimius Severus yaptırmıştı ve sekizinci yüzyılda tamamen yıkılmasına kadar Konstantinopolis'in en büyük hamamı olarak kullanılmıştı. Constantinus, kentin resmi açılışından önce bu hamamı onartmıştı. Zeuxippos hamamı ünlü Roma hamamlarıyla boy ölçüşecek bir ihtişama sahipti. Hamamın içinde ünlü şair, filozof, sporcu ve askerlerin heykellerinden oluşan zengin bir koleksiyon bulunmaktaydı. 1915 yılında Sultanahmet Medresesi önündeki yıkıntılar kaldırılırken büyük kubbeli bir yapının izine rastlanmış ve 1927-28 yıllarında yapılan kazılarda hamamın kalıntıları bulunmuştur.

Hıristiyanlığı yasallaştıran Constantinus'un yeni başkentinde bir kilise yaptırıp yaptırmadığı konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Constantinus'tan sonra kent, onun oluşturduğu tasarım çerçevesinde gelişimini sürdürmüştür. Revaklı caddeler Theodosius surlarına kadar uzatılmış, yeni forumlar yapılmış, başta piskoposluk kilisesi Ayasofya olmak üzere kent çok sayıda kilise ve manastırla donatılmış, su kemerleri ve sarnıçlarla su sorunu çözümlenmiş, kente yeni limanlar eklenmiştir. 6. yüzyıla gelindiğinde kent nüfus yoğunluğu ve şehircilik bakımından Roma dünyasının en gelişmiş kenti haline gelmiştir.